

Н 69

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Ніснер Вікторія Богданівна

УДК 37 (09) (477)

ЩАСТЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ
В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Реферат

НБ НПУ

100068865

Київ – 2011

7756

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник -

доктор педагогічних наук, доцент
Пащенко Дмитро Іванович,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Руденко Юрій Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри теорії та історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Захаренко Сергій Олександрович,
Черкаський Національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри загальної педагогіки та психології.

Захист відбудеться 17 лютого 2011 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 15 січня 2011 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інтеграція України в європейський освітній простір детермінує докорінну зміну підходів до питання освіти і виховання підростаючого покоління. Важливі завдання в цій сфері визначені Конституцією України, Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Національною доктриною розвитку освіти України, іншими нормативними документами.

Початок XXI ст. характеризується підвищенням інтересу до питань самоактуалізації особистості, поширенням плюралізму підходів до визначення сенсу життя і щастя. Виховати щасливу людину – справа державного значення і високе мистецтво, оскільки уявлення про щастя, розуміння його сутності істотно впливають на життєдіяльність особистості, її здатність свідомо визначати власний спосіб життя, ставити перед собою мету і реалізувати її. Водночас переживання людиною повноти життя, відчуття незвичного піднесення духовних і фізичних сил надихатимуть її на подальші звершення. Виховання нової генерації громадян сприятиме конкурентоспроможності держави, відкриватиме шлях кожній людині для її входження у сучасний економічний і культурний простір та адаптації в ньому. З огляду на це, виховання щасливої особистості є нагальним соціальним замовленням.

У формуванні щасливої людини вирішальна роль належить сім'ї і школі. Українська сім'я, пристосовуючись до умов сучасного суспільного розвитку, не повністю реалізує свої функції, зокрема виховну. Зростає роль педагога школи, ключової постаті у вихованні щасливої особистості. Проте аналіз шкільної практики показує, що в загальноосвітніх закладах працює частина учителів, які не мають природного нахилу до виховання, що й спричинює атмосферу відчуження між учнями та їх наставниками. Це свідчить про наявність проблеми щастя як педагогічної категорії та необхідність пошуку шляхів її вирішення.

Вивчення проблеми щастя з погляду педагогіки передбачає звернення до першоджерел української педагогічної думки, національного виховання в ретроспективі.

Стан наукової розробленості проблеми. Існує широкий діапазон досліджень, пов'язаних із вивченням проблеми людського щастя, але більшість з них – філософського спрямування.

У контексті нашого дослідження важливими є праці, в яких висвітлюються питання виховання, теоретичних підходів до його організації і здійснення. Це наукові розвідки В. Андрущенко, І. Беха, А. Бойко, Л. Бондар, М. Боришевського, І. Зязюна, В. Кременя, О. Савченко, а також напрацювання вчених-народознавців: О. Вишневського, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича.

Особливу значущість мають роботи сучасних українських дослідників історико-педагогічних надбань (Л. Березівської, В. Василенка, Л. Вовк, Н. Дічек, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка), які допомогли розкрити сутність поняття щастя як педагогічної категорії.

Водночас у сучасній вітчизняній педагогічній науці означена проблема не була предметом спеціального дослідження. На деякі аспекти її вирішення звернена увага у дисертаціях Л. Ткачук (розглянуто успіх у навчанні молодшого школяра як один із шляхів до його щастя за В. Сухомлинським) і Т. Кечубей (на матеріалах спадщини В. Сухомлинського розкрита філософія дитинства, висвітлені питання дитячого щастя). У наукових розвідках Д. Пашенка подано трактування мети виховання як становлення щасливої людини. Проблеми дитячого щастя за В. Сухомлинським торкається у своїх публікаціях учений А. Розенберг. Л. Смольська визначає психологічні підходи до розв'язання проблеми дитячого щастя. Окремі аспекти окресленої проблеми розглядають Г. Васянович (щастя як найвища цінність особистості педагога); Н. Кудикіна (гра – суттєвий чинник дитячого щастя).

Однак системного дослідження, присвяченого проблемі щастя як педагогічної категорії в історії вітчизняної освіти і виховання, не виявлено.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури засвідчив: розробка проблеми щастя як педагогічної категорії в історії вітчизняної освіти і виховання має велике значення для педагогіки і творчого використання національного досвіду в умовах модернізації освіти в Україні. Отже, актуальність проблеми, її нерозробленість зумовили вибір теми дослідження: «Щастя як педагогічна категорія в історії вітчизняної освіти і виховання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини згідно держбюджетної теми № 0100U000318 «Формування гуманістичного світогляду вчителя».

Тема дисертації затверджена Вченою радою УДПУ імені Павла Тичини (протокол № 5 від 29.12.1998) та узгоджена на засіданні бюро Ради з координації досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 27.04.1999).

Мета дослідження полягає в здійсненні системного історико-педагогічного аналізу розвитку щастя як педагогічної категорії та в актуалізації теоретико-практичного досвіду минулого в умовах модернізації національної системи освіти та виховання.

Завдання дослідження:

1. Узагальнити і науково обґрунтувати сутність поняття "щастя як педагогічна категорія".

2. Проаналізувати історію розвитку категорії щастя у філософській і зарубіжній педагогічній думці.

3. Розкрити генезу проблеми щастя в історії української педагогічної думки та в практичному досвіді видатних вітчизняних педагогів.

4. Визначити в аспекті досліджуваної проблеми можливості актуалізації досвіду видатних вітчизняних педагогів минулого у контексті модернізації національної системи освіти і виховання в Україні.

Об'єкт дослідження – щастя як педагогічна категорія.

Предмет дослідження – розвиток щастя як педагогічної категорії в історії вітчизняної освіти та виховання (XVIII – початок XXI ст.).

Методи дослідження: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), які використовувалися з метою вивчення праць вітчизняних та зарубіжних науковців, офіційних і нормативних документів, осмислення результатів і формулювання висновків дослідження; *метод ретроспективного аналізу та системно-структурний* метод допомогли з'ясувати сутність досліджуваної проблеми, розглянути її в системі та динаміці, окреслити внесок вітчизняних педагогів минулого в її розвиток; *емпіричні* (узагальнення передового педагогічного досвіду, педагогічне спостереження, бесіди з учителями, учнями та їхніми батьками, викладачами та студентами педагогічного університету, анкетування, педагогічна діяльність дисертанта в гімназії м. Києва), які забезпечили валідність дослідження, можливість творчого використання надбань вітчизняних педагогів минулого в умовах сучасної національної освіти і виховання; *понятійно-термінологічний* – для визначення категоріального апарата дослідження.

Джерельну базу дослідження становлять праці видатних вітчизняних педагогів окресленого нами періоду Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги, П. Юркевича, відомих зарубіжних філософів і педагогів; сучасні науково-педагогічні розвідки, у яких досліджені явища, персоналії історико-педагогічного процесу (Л. Березівська, В. Василенко, Л. Вовк, Н. Дічек, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.); наукові праці провідних українських учених, предметом дослідження яких стали концептуальні ідеї щодо модернізації вітчизняної освіти та виховання (В. Андрущенко, І. Бех, А. Бойко, М. Боришевський, О. Дубогай, І. Зязюн, В. Кремень, О. Савченко та ін. Джерелом дослідження послужив передовий досвід відомих педагогів – О. Захаренка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка.

У ході дослідження використані матеріали Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (м. Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського (м. Київ), бібліотеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві

(ЦДІАК України), зокрема листування Г. Галагана (ф. 1475; 707); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАОВ України), а саме: листування А. Макаренка (ф. 166), статті-рукописи В. Сухомлинського про сутність щастя (ф. 5097), матеріали приватного архіву родини Захаренків.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XVIII – поч. XXI ст. Вибір нижньої межі зумовлений суттєвими змінами у поглядах філософів (проблема доброчинності, сутності людини, її місце в світі) та педагогів (дитинство, вибір дитиною життєвого шляху, народність у вихованні), а також появою самобутньої теорії щастя Г. Сковороди. Верхня межа – сучасний стан розвитку освіти і виховання, який характеризується гуманізацією, утвердженням цінностей національної культури і демократії; створенням нової парадигми виховання, мета якої – формування соціально і духовно зрілої особистості. Це етап входження України у світовий педагогічний процес.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі

- *вперше*: на основі наукових джерел з'ясовано сутність поняття "щастя як педагогічна категорія"; у широких хронологічних межах (початок історії людства – кінець XX ст.) науково обґрунтовано етапи розвитку категорії щастя у філософській і зарубіжній педагогічній думці; цілісно досліджено у визначених хронологічних межах (XVIII – поч. XXI ст.) проблему щастя в історії вітчизняної освіти і виховання, конкретизовано безпосередній внесок видатних українських вчених у її розвиток; показано перспективи актуалізації ідей і досвіду вітчизняних педагогів минулого стосовно проблеми щастя в сучасних умовах реформування національної школи;

- *введено у науковий обіг* архівні джерела, що дало можливість розширити знання про щастя як педагогічну категорію;

- *уточнено* сутність понять: педагогічне щастя, дитяче щастя, щастя учителя, щаслива дитина, щасливий учитель;

- *подальшого розвитку* набуло розкриття шляхів досягнення педагогічного щастя.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його узагальнені дані збагачують історико-педагогічне знання і можуть бути використані в практиці модернізації національної освіти, роботі сучасної школи, в діяльності ВНЗ при укладанні навчальних і виховних планів та програм, у підготовці лекцій, розробці спецкурсів з дисциплін педагогічного циклу.

Результати дослідження знайшли відображення у навчально-методичному посібнику «Виховуємо дітей щасливими».

Обґрунтовані теоретичні положення допоможуть при написанні посібників з педагогічних дисциплін, дипломних та магістерських робіт у ВНЗ III – IV рівнів акредитації. Найважчий у дисертації матеріал стане

корисним для подальших наукових досліджень з історії педагогіки та суміжних наук.

Положення і висновки дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 37/01 від 14.01.2011 р.), а також у практику роботи Уманської міської гімназії (довідка № 237 від 05.10.2009 р.), Уманської ЗОШ № 1 (довідка № 65 від 5.10.2009 р.), Уманської ЗОШ № 11 (довідка № 867 від 05.10.2009 р.), авторській О.А. Захаренка середньої ЗОШ, с. Сахнівка (довідка № 79 від 12.01.2011 р.).

Апробація роботи. Результати дослідження висвітлювались у доповідях на Міжнародних науково-практичних конференціях: „Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи” (Умань, 2007), „Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу” (Одеса, 2008); на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Сільська початкова школа: стан, проблеми, перспективи” (Умань, 1999), „Формування творчої особистості вчителя національної школи ХХІ століття” (Умань, 2000); „Удосконалення навчально-виховного процесу як засіб розвитку творчої особистості вчителя та учнів” (Умань, 2000), „Формування гуманістичного світогляду вчителя” (Умань, 2001), „Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації” (Умань, 2005).

Публікації. Основні положення дослідження викладено в 21 одноосібній публікації, з них 12 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України; 1 навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків, 5 додатків, списку використаних джерел (340 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 216 сторінок, основний текст викладено на 182 сторінках. Робота містить 6 рисунків.

Основний зміст дисертації

У **вступі** визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; методи, джерельну базу, хронологічні межі, наукову новизну, практичне значення роботи; відображена апробація одержаних результатів.

У першому розділі «**Теоретико-методологічне осмислення щастя як педагогічної категорії**» визначено ступінь дослідженості проблеми в науковій літературі, проаналізовано історичний розвиток категорії щастя у філософській і зарубіжній педагогічній думці.

Дослідженням встановлено, що жодне з довідникових видань не подає тлумачення поняття "щастя як педагогічна категорія". У зв'язку з цим виникла необхідність розкрити взаємозв'язок філософської і педагогічної категорій щастя (рис. 1) і дати наукове визначення окресленому поняттю. У результаті наукового пошуку вважаємо доцільним запропонувати наступне

визначення: *Щастя як педагогічна категорія – це загальне поняття педагогіки, сутністю якого є педагогічне щастя (єдність дитячого щастя і щастя вчителя, заснована на взаємній любові, повазі і довірі) та шляхи його досягнення.* У роботі уточнені такі дефініції: педагогічне щастя, щастя учителя, дитяче щастя, щаслива дитина, щасливий учитель.

Здійснений аналіз історії розвитку філософсько-педагогічної думки засвідчив, що еволюція поглядів на проблему щастя як категорію людського життя і її часткового складника – щастя у сенсі педагогіки – пройшла кілька етапів.

1-й етап – ранні ідеї про щастя на початку історії людства, пов'язані з вірою в існування надприродних сил, земне і посмертне щастя. Із розпадом первісного устрою уявлення про щастя стосувалося тільки рабовласників, що знайшло своє відбиття у пам'ятках давнього Сходу – Вавілоу, Єгипту, Індії і Китаю.

2-й етап – гуманістичні погляди на щастя мислителів Античної епохи. Більшість філософів Античності бачили щастя у моральному та інтелектуальному вдосконаленні особистості. Вони засновували школи, в яких запроваджували власні концепції виховання. Античні педагогі ставили серйозні вимоги до вчителя (високоосвіченість, стриманість, знання мови), що допомагало зробити процес навчання радісним, а учня – щасливим.

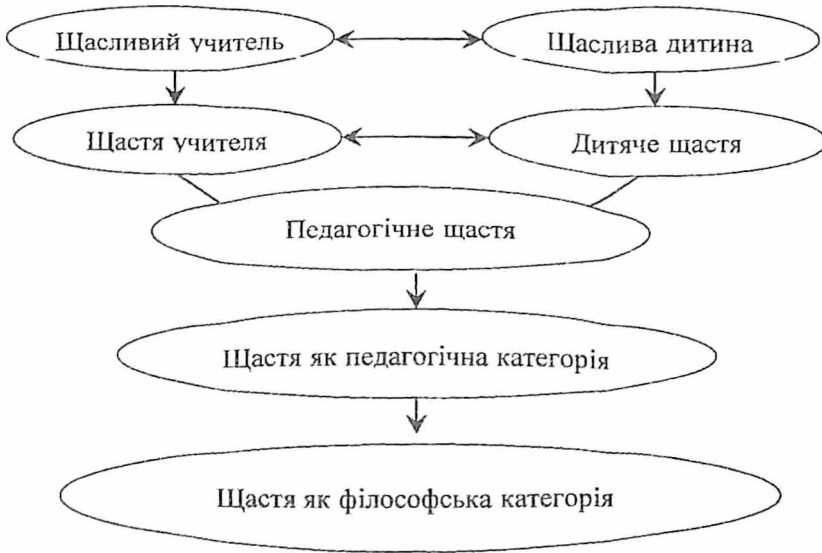

Рис. 1. Взаємозв'язок філософської і педагогічної категорій щастя

3-й етап – етичні концепції щастя епохи Середньовіччя. Ідея щастя була центральною у світових релігіях ще під час їх зародження. Богослови Середньовіччя зміст щастя вбачали в пізнанні Бога і служінні йому. Як педагоги, вони сформулювали ряд принципів, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Згідно одного з принципів діти виростуть щасливими, якщо одержать достойне виховання.

4-й етап – ідеї про щастя доби Відродження (XIV – XVI ст.). На відміну від аскетизму Середньовіччя, гуманісти епохи Відродження розглядали людину, сенс її життя і щастя у земному призначенні. Щаслива людина, на їхню думку, – гармонійна, життєрадісна, з почуттям власної гідності, здатна пізнати й творити себе, особистість.

5-й етап. Погляди на щастя мислителів доби раціоналізму та Просвітництва (XVII – перша пол. XIX ст.) Велика увага звернена на пошуки природних джерел моральності. Чимало гуманістичних ідей висловили в своїх працях діячі французького просвітницького руху, представники німецької класичної філософії, педагоги Я. Коменський, Й. Песталоцці та Р. Оуен. Обґрунтування сенсу життя і щастя представлені у працях українського філософа Г. Сковороди. Аналіз складників його оригінальної теорії (щастя в: змісті девізу „Пізнай в собі людину“, свободі як найбільшій цінності, чистоті і радості серця, "сродній" праці, гармонії з природою, дружбі і любові, боротьбі зі злом) дав можливість визначитися із філософською дефініцією щастя.

6-й етап – філософсько-педагогічна думка про щастя мислителів другої половини XIX – XX ст. Розмаїття етичних концепцій віддзеркалюють нові підходи до проблеми щастя та шляхів його досягнення. У Європі ідея виховання щасливої людини знайшла своє втілення у діяльності М. Монтесорі, Я. Корчака, С. Френе, Р. Штайнера; а в Росії – у Л. Толстого та С. Шацького. Проведене дослідження засвідчило, що в XX ст. вчені по-новому підходять до розв'язання питань навчально-виховного процесу ("самореалізація особистості", "Я-концепція", "школа діалогу культур", "педагогіка співробітництва" тощо).

Відомі зарубіжні педагоги цього періоду вважали, що рушієм духовного вдосконалення є прагнення людини до щастя, а головне призначення вчителя вбачали в тому, щоб допомогти дитині реалізувати право на щастя.

Історичний аналіз сприяв осмисленню філософсько-педагогічних засад тлумачення категорії щастя, на яких формувалися погляди вітчизняних педагогів XVIII – XX ст. Українські вчені, опираючись на класичне філософсько-педагогічне надбання, розробляли власні теорії педагогічного щастя.

У другому розділі «Щастя як педагогічна категорія в концепціях українських учених та у вітчизняних педагогічних системах» здійснено ретроспективний аналіз розвитку щастя як педагогічної категорії в історії

вітчизняної освіти та виховання (XVIII – поч. XX ст.), у наукових працях та практичному досвіді українських педагогів 20-90-х рр. XX ст.

У роботі виділено три періоди розвитку вітчизняної педагогічної думки, у межах яких досліджувалася проблема:

I-ий – дорадянський період: XVIII – поч. XX ст. – педагогічна думка і школа доби просвітництва;

II-ий – радянський період: 1920 – 1991 рр. – українська педагогічна думка і школа за радянських часів;

III-ий – новітній період: з 1991 р. – розвиток педагогіки і школи в незалежній Україні.

Ретроспективний аналіз педагогічної категорії щастя в історії вітчизняної освіти і виховання XVIII – початку XX ст. засвідчив, що окреслений період є визначальним у розвитку цієї категорії, а означена проблема – актуальною, що вимагає розкриття її з погляду педагогіки.

Дослідження показало, що для видатного філософа XVIII ст. Г. Сковороди учительська діяльність була покликанням. Г. Сковорода як педагог стверджував: учитель має виховувати добре серце, бо саме "благе і добре серце" прокладе дитині дорогу до щастя.

Аналіз педагогічних поглядів відомих просвітителів XIX ст. – поч. XX ст. Б. Грінченка, О. Духновича, М. Пирогова, К. Ушинського, П. Юркевича та інших дав змогу зрозуміти сутність досліджуваної проблеми, виокремити вимоги, які ставилися гуманістами до вчителя як творця щасливої людини. На особливу увагу заслуговують роздуми видатного вітчизняного педагога К. Ушинського про щастя як нормальний стан людини, який виявляється в зв'язку з трудовою діяльністю.

У ході дослідження з'ясовано, що у 20–30-х роках XX ст. активно розвивалась українська педагогічна наука, розроблялися нові концептуальні підходи до організації освіти і виховання підростаючого покоління. На думку вітчизняних учених цього періоду М. Грушевського, С. Русової, Я. Чепіги та інших, тільки національна школа і розвиток духовності могли б створити найкращі умови для навчання дітей і досягнення їхнього щастя.

Значний внесок у розвиток концепції щастя зробив видатний педагог Я. Чепіга, який відстоював вільне трудове виховання, ідею створення школи свободи і радості, засуджував методи, що викликають страх, псують природу дитини ще в ранньому віці. Досвід викладацької діяльності надав можливість педагогу зробити висновок, що вчитель має поєднувати в собі національну свідомість, позитивні риси характеру, загальну культуру.

Нами виявлено, що в концепції виховання С. Русової ідеї вільного розвитку дитини пов'язані з думками про виховання щасливої людини. Діячка прагнула зробити ранок людського життя – дитинство – радісним і щасливим.

Розв'язанню проблеми щастя як педагогічної категорії сприяла діяльність видатного українського вченого А. Макаренка. Розроблена ним

система виховання щасливої людини відзначалася ефективністю виховуючого колективу, який не ігнорував особистість, а створював умови для її життя і розвитку. Педагог висунув теорію виховання щасливої людини, основні положення якої висвітлені в його художніх творах і наукових працях. Він розкрив питання сутності щастя, критеріїв сформованості цього почуття: віра особистості у власний творчий потенціал і почуття поваги до самого себе, любов до навколишнього матеріального світу та вміння трансформувати його за законами краси.

У розвиток ідеї щастя як педагогічної категорії вагомий внесок зробили видатні вітчизняні педагоги Г. Ващенко та І. Огієнко, які суть людського щастя вбачали в любові до Бога і України, оскільки щасливою може стати людина на рідній землі. Учені наголошували, що визначальна роль у формуванні щасливої людини належить учителеві, а його щастя залежить від любові до дітей та здатності зростити їх патріотами Батьківщини.

Друга половина ХХ ст. ознаменувалася появою новаторських концепцій, організацією наукових пошуків. Педагогічне вчення цього періоду суттєво розвинув В. Сухомлинський, директор Павлівської школи на Кіровоградщині.

Він розробив власну концепцію щастя (рис. 2), яка розглядається в трьох аспектах: щастя як філософське поняття, дитяче щастя як особливий стан відчуття життєвих радощів, щастя вчителя. В. Сухомлинський обґрунтував теорію педагогічного щастя, яке трактував як найтіснішу єдність дитячого щастя і щастя вчителя. У філософії дитячого щастя В. Сухомлинського провідною є ідея, що кожна дитина має свою вершину, а мета педагогічних зусиль учителя і батьків – допомогти досягти її, виховати дитину щасливою.

Рис. 2. Концепція щастя у педагогіці В. Сухомлинського

Зачинателями педагогіки співробітництва О. Захаренком і І. Ткаченком створено авторські школи з дружніми колективами, які утверджували нову освітню культуру, гуманну педагогіку. Здатність

учителя бути щасливим і зробити щасливою дитину є, за переконанням учених-новаторів, щастям педагога.

Проведений історико-педагогічний аналіз засвідчив, що в основі досліджуваної проблеми лежить гуманістична ідея, яка забезпечує наступність у вітчизняній педагогічній теорії і практиці та стимулює їх розвиток.

Третій розділ дисертації «Розвиток ідеї щастя як педагогічної категорії в контексті модернізації національної системи освіти і виховання» присвячений розгляду питань, пов'язаних з особливостями розвитку ідеї щастя як педагогічної категорії в умовах модернізації національної системи освіти і виховання та впровадження її в практику загальноосвітньої школи.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку освіти, психолого-педагогічної літератури, передового педагогічного досвіду дає підстави стверджувати, що теоретичні і практичні досягнення педагогів минулого знаходять своє втілення у сучасних концепціях, спрямованих на модернізацію вітчизняної освіти і виховання. Детальне ознайомлення з філософсько-педагогічними теоріями дає можливість виявити відповідність основних положень державних документів, концепцій, наукових розвідок сучасних українських учених ідеї щастя як категорії педагогіки, яку розвинули видатні просвітителі минулих епох. Прийнятними сьогодні є такі твердження: тільки гуманна педагогіка може виховати в дитині людські якості; в освітянському просторі перше місце займає дитина, її майбутнє і щастя; щасливу дитину формують три основні чинники: мудра любов батьків, сприятливі умови для розвитку в сім'ї і школі, високоосвічений і толерантний учитель; визначальною постаттю у вирішенні проблеми щастя є вчитель, який має природний хист до виховання, любов до дітей і здатність робити їх щасливими.

Модернізація вітчизняного шкільництва, національної освіти зумовлює переосмислення поглядів на навчання і виховання, роль і статус учителя. Творчому розвитку гуманістичної ідеї щастя сприяють наукові розвідки українських учених та діяльність педагогічних колективів авторських навчальних закладів. Про інноваційність підходів сучасних вітчизняних педагогів до успішного вирішення досліджуваної проблеми свідчать такі концептуальні положення: учень – центр педагогічного процесу; діяльність вчителя особистісно орієнтована на учня, процес виховання щасливої людини є соціально-особистісним; великий вплив на виховання щасливої людини має середовище: навчальне, розвивальне, здоров'язберігаюче; у загальній соціалізації особистості надається пріоритет вихованню; увага до морально-духовної досконалості; подолання духовної безпечності, осмислення вчителем основних психологічних чинників оптимізації виховного процесу.

Дослідження довело, що педагогічні колективи лише тих інноваційних навчальних закладів, у яких створені умови для здійснення цілісного педагогічного процесу, працюють над вирішенням проблеми щастя як педагогічної категорії. Учитель у таких школах відчуває свою потрібність учням, переживає почуття власної гідності за свою працю, радість від спілкування з дітьми. Це талановита людина, яка обрала професію за покликанням, це вчитель-психолог, основне завдання якого – вчити і пізнавати дитину. Водночас вчені констатують: масова школа продовжує залишатись авторитарною. Дитяче щастя ще не стало темою для обговорень у педагогічних колективах. Анкетування майбутніх учителів засвідчило, що значна частина з них вступила до педагогічного навчального закладу заради однієї мети – одержати університетську освіту, тому вирішення проблем вітчизняного шкільництва є нагальною потребою педагогічної науки.

ВИСНОВКИ

Проведення дослідження дозволило дійти таких висновків:

1. На основі здійсненого змістового аналізу запропоновано дефініцію: *щастя як педагогічна категорія – це загальне поняття педагогіки, сутністю якого є педагогічне щастя (єдність дитячого щастя і щастя вчителя, заснована на взаємній любові, повазі і довірі) та шляхи його досягнення.*

Усвідомленню означеного вище поняття сприяють уточнені інші дефініції: педагогічне щастя, щастя вчителя, дитяче щастя, щаслива дитина, щасливий учитель.

Звернення до результатів сучасних досліджень дозволило нам зробити висновок, що запропоноване визначення відповідає етичним поглядам на проблему щастя. З-поміж багатьох етичних визначень ми виділили декілька лаконічних і водночас методологічно пов'язаних з означеною проблемою. Щастя як педагогічна категорія є своєрідним видом філософської категорії щастя з чітко визначеною сферою застосування – педагогікою.

2. Проблема щастя як фундаментальна категорія людського буття існувала протягом усієї історії становлення філософської та зарубіжної педагогічної думки. У зв'язку зі зміною філософських поглядів уявлення про щастя як категорію педагогіки еволюціонувало в процесі тисячолітнього розвитку, що позначилось на багатьох виховних системах. Як свідчить історичний огляд, розвиток поглядів на щастя як філософсько-педагогічну категорію пройшов декілька етапів:

- 1-й етап – ранні ідеї про щастя на початку історії людства;
- 2-й етап – гуманістичні погляди на щастя мислителів Античної епохи;
- 3-й етап – етичні концепції щастя епохи Середньовіччя;
- 4-й етап – ідеї про щастя доби Відродження (XIV – XVI ст.);

5-й етап. Погляди на щастя мислителів доби раціоналізму та Просвітництва (XVII – перша пол. XIX ст.);

6-й етап – філософсько-педагогічна думка про щастя мислителів другої половини XIX – XX ст.

Погляди на проблему щастя характеризуються різновекторністю: розуміння його як рефлексії над власними вчинками, надмірного тяжіння до пізнання Бога та пропагування земного призначення щастя, коли під впливом педагога формується діяльна, гармонійно розвинена особистість. Сучасне осмислення сутності означеної категорії пов'язане зі зміною поглядів на цінності життя та роль учителя у виробленні їх. Удосконаленню вітчизняної системи освіти і виховання сприяли філософсько-педагогічні концепції, які визначали шляхи досягнення людиною щастя.

3. Українські вчені, опираючись на класичну філософсько-педагогічну спадщину, творили власну теорію педагогічного щастя. У вітчизняній педагогічній думці, теорії і практиці освіти проблема щастя пройшла складний і довготривалий шлях дослідження і вирішення.

Гуманістична ідея щастя еволюціонувала у процесі розвитку народної педагогіки, яка розглядає щастя як найважливішу складову будь-якого менталітету, вищий прояв реалізації сенсу життя людини, що відбиває високий ступінь її задоволеності повнотою буття. З погляду народу, щаслива людина – це всебічно розвинена особистість, яка своє щастя бачить у світлій долі батьківщини.

Щастя як категорія педагогіки знайшла теоретичне обґрунтування в працях вітчизняних мислителів XVIII – поч. XX ст. – Г. Сковороди, О. Духновича, К. Ушинського, П. Юркевича, Я. Чепіги, С. Русової; Г. Вашенка, а практичне застосування – у педагогічній діяльності відомих гуманістів XX ст. А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка.

Незважаючи на складність проблеми, видатні вітчизняні мислителі минулого були однастайні в тому, що вчителю належить провідна роль у становленні щасливої людини, а щастя педагога – у любові до дітей та здатності навчити їх любити Батьківщину, рідну мову і бути щасливими. Філософія дитячого щастя передбачає, що кожна дитина має свою вершину, а мета педагогічних зусиль учителів і батьків – допомогти досягти її, створити належні умови для розвитку і виховання.

Проведене дослідження дало можливість визначити шляхи досягнення педагогічного щастя:

- створення і постійне відтворення належних умов для щасливого розвитку дітей за індивідуальними, груповими і колективними програмами та повної реалізації вчителя як людини і особистості;
- забезпечення гармонії шкільного і сімейного виховання, здійснення педагогізації сім'ї на державному рівні;
- наявність особистого сімейного щастя.

4. Дослідженням встановлено, що проблема щастя як педагогічна категорія знайшла відображення і подальший розвиток у сучасних державних документах про освіту, наукових працях українських педагогів та втілення в діяльності педагогічних колективів різнотипних навчальних закладів.

Освітніми центрами, в яких створені сприятливе виховне середовище, належні умови для досягнення педагогічного щастя, є авторські школи. Проте у роботі цих шкіл є й певні труднощі, пов'язані зі створенням матеріально-технічної бази, забезпеченням навчального закладу творчими педагогами. Подібні труднощі ще більшою мірою характерні для масової школи, яка в своїй основі залишається авторитарною.

Для успішного вирішення досліджуваної проблеми необхідно:

- чітко визначити мету виховання: щаслива особистість, а всебічний її розвиток розглядати як один з основних шляхів реалізації цієї мети;
- здійснювати ранню підготовку молоді до вибору педагогічної професії (розвиток задатків і нахилів, організація профільного навчання);
- сприяти вступу до педагогічного ВНЗ молоді, яка має вроджену схильність до професії педагога;
- утверджувати педагогічну ідею: щасливий учитель – щасливий учень;
- підвищити соціальний статус педагога, дбати про його авторитет та зміцнення здоров'я;

поліпшити якість підготовки практичних психологів у педагогічних ВНЗ;

- на державному рівні розробити програму шкільно-сімейного виховання;

- створити умови для творчого втілення ідеї педагогічного щастя у загальноосвітніх школах різних типів (матеріально-технічна база і сприятливе виховне середовище, забезпечення школи педагогами за покликанням, високий рівень психологічної служби, належна педагогізації сім'ї).

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів вирішення багатогранної проблеми щастя. Перспективним для наукового пошуку є питання дитячого щастя в сім'ї як в історико-педагогічному плані, так і в розрізі досліджень із загальної педагогіки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Навчальні посібники

1. Грицак В.Б. Виховуємо дітей щасливими: навч.-метод. посіб. / В.Б.Грицак; МОН України, УДПУ ім. П.Тичини. - Умань: Софія, 2007. – 96 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Грицак В.Б. Щаслива дитина в історії світової педагогічної думки / В.Б.Грицак // Зб. наук. праць / МОН України, УДПУ ім. П.Тичини. - К.: Знання, 1999. - С. 33-37.
3. Грицак В.Б. Народно-педагогічні уявлення про щастя дитини / В. Грицак // Зб. наук. праць / МОН України; УДПУ ім. П.Тичини. - К.: Наук. світ, 2000. - С. 46-52.
4. Грицак В.Б. Проблема щасливої особистості у педагогічній спадщині Г.С.Сковороди та К.Д.Ушинського / В.Б.Грицак // Зб. наук. праць / МОН України, УДПУ ім. П.Тичини. - К.: Наук. світ, 2001. - С. 50-55.
5. Грицак В.Б. В.О. Сухомлинський про сімейно-шкільне виховання як важливу умову морально-духовного становлення щасливої особистості / В.Б.Грицак // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Кн. II / МОН України, АПН України, Ін-т проблем виховання. - К., 2002. - С. 266-270.
6. Грицак В.Б. Майбутній учитель – творець щасливої особистості / В.Б.Грицак // Наук. записки. Серія «Педагогіка і психологія» / Вінницький ДПУ ім. М. Коцюбинського. - Вип. 6. Ч. 1. - Вінниця: Держ. картограф. ф-ка, 2002. - С. 172-173.
7. Грицак В.Б. Щастя як педагогічна категорія у творчій спадщині Г.С. Сковороди / В.Б.Грицак // Зб. наук. праць: спец. вип. «До витоків становлення української педагогічної науки» / УДПУ ім. П.Тичини. - К.: Наук. світ, 2002. - С. 174-176.
8. Грицак В.Б. Гуманістичний світогляд вчителя сільської школи як важлива умова становлення щасливої особистості учня за В.О. Сухомлинським / В.Б.Грицак // Зб. наук. праць: спец. вип. / УДПУ ім. П. Тичини. - К.: Наук. світ, 2003 - С. 24-31.
9. Грицак В.Б. Ідея щасливої особистості у світогляді Г.Ващенко / В.Б.Грицак // Зб. наук. праць: присвячено 75-річчю університету / УДПУ ім. П. Тичини. - Ч.1. - К.: Міленіум, 2005. - С. 89-94.
10. Грицак В.Б. Роль учителя в сучасній школі / В.Б.Грицак // Світ виховання. - 2007. - №1. - С. 22.
11. Грицак В.Б. Система виховання щасливої особистості в педагогічній спадщині А.С. Макаренка / В.Б.Грицак // Наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики / МОН України. - Вип. 7 (17). - К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. - С. 73-79.
12. Грицак В.Б. Щасливий учитель формується у ВНЗ / В.Б.Грицак // Вища освіта України: теоретичний та науково-практичний часопис / Ін-т вищої освіти АПН України. - 2008. - № 3. - Т. 1. Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». - С. 264-270.

13. Грицак В.Б. Щастя як педагогічна категорія у творчій спадщині Василя Сухомлинського / В.Б.Грицак // Наук. записки. Серія «Педагогічні науки» / МОН України, Кіровоградський ДПУ ім. В.Винниченка. - Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. - Вип. 78. Ч. 1.- С. 134-139.

14. Ніснер В.Б. Проблема щастя у творчій спадщині О.А. Захаренка / В.Б. Ніснер // Наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики / МОН України. - Вип. 13 (23). - К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. - С. 69-72.

Матеріали конференцій

15. Грицак В.Б. Творчий розвиток гуманістичної концепції В.О.Сухомлинського в умовах сільської школи / В.Б.Грицак // Сільська початкова школа: стан, проблеми, перспективи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. / МОН України, УДПУ ім. П.Тичини. - К.: Знання, 1999. - С. 64-66.

16. Грицак В.Б. Важливий компонент дитячого щастя за В.О.Сухомлинським / В.Б.Грицак // Формування творчої особистості вчителя національної школи ХХІ ст.: матер. доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 28-29.10.1999 / МОН України, УДПУ ім. П. Тичини. - К.: Наук. світ, 2000. - С. 9-10.

17. Грицак В.Б. Учитель – творець щасливої особистості за В.О. Сухомлинським / В.Б.Грицак // Удосконалення навчально-виховного процесу як засіб розвитку творчої особистості вчителя та учнів: матер. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Умань, 26-27.10.2000). - К.: Наук. світ, 2000. - С. 45-46.

18. Грицак В.Б. Праця як основа виховання щасливої особистості в педагогічній системі К.Д.Ушинського / В.Б.Грицак // Формування гуманістичного світогляду вчителя: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Умань, 27.09.2001) / МОН України, АПН України, УДПУ ім. П.Тичини. - К.: Наук. світ, 2001. - С. 89-91.

19. Грицак В.Б. Г. Вашенко: щасливий учитель – щасливі учні / В.Б.Грицак // Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. - К.: Міленіум, 2005. - С. 53-54.

20. Грицак В.Б. Школа дитячої радості і щастя / В.Б.Грицак // Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи: матер. Міжн. наук.-практ. конф. / МОН України, АПН України, Ін-т педагогіки АПН України, УДПУ ім. П.Тичини. - Умань: Софія, 2007. - С. 84-85.

21. Грицак В.Б. Він виховував дітей щасливими / В.Б.Грицак // Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу: матер. Міжн. наук.-практ. конф. / МОН України, Одеський НУ ім. І.І.Мечникова. - Одеса, 2008. - С. 218-220.

АНОТАЦІЇ

Ніснер В.Б. Щастя як педагогічна категорія в історії вітчизняної освіти і виховання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2011.

У дисертації вперше здійснено аналіз розвитку проблеми щастя як педагогічної категорії в історії вітчизняної освіти і виховання.

Конкретизовано безпосередній внесок видатних українських педагогів досліджуваного періоду (XVIII – поч. XXI ст.) у розробку теоретичних засад означеної проблеми, розкрито своєрідність їх поглядів на сутність щастя як педагогічної категорії і шляхи його досягнення. В контексті окресленої проблеми виявлено і узагальнено досвід відомих вітчизняних і зарубіжних педагогічних систем.

Визначені можливості творчого використання теоретичного надбання і практичного досвіду просвітителів минулого в нових умовах творення національної освіти, накреслені напрями розвитку ідеї щастя як педагогічної категорії. Подані пропозиції щодо успішного розв'язання досліджуваної проблеми у загальноосвітніх закладах України.

Ключові слова: щастя, щастя як педагогічна категорія, педагогічне щастя, щастя учителя, дитяче щастя, щаслива дитина, щасливий учитель.

Ніснер В.Б. Счастье как педагогическая категория в истории отечественного образования и воспитания. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2011.

В диссертации исследована и представлена в виде целостного анализа проблема счастья как педагогическая категория в истории отечественного образования и воспитания. Установлено, что счастье как педагогическая категория принадлежит к актуальной историко-педагогической проблеме.

В результате научного поиска выявлено: счастье – это одна из сложных педагогических категорий; в отечественной психолого-педагогической литературе заметна недооценка категории счастья. Те научные разработки, которые появились в последнее время (Г. Васянович, Т. Кочубей, Д. Пашенко, А. Розенберг, Л. Смольская, Л. Ткачук) лишь частично касаются исследуемой проблемы. Ни в одном информационном научном источнике нет определения счастья как педагогической категории. В этой связи показана взаимосвязь исследуемого понятия с этической категорией счастья и дана его дефиниция.

В диссертации показано, что понимание и осмысление феномена счастья в условиях модернизации современного образования и воспитания является результатом длительного развития гуманитарных наук, а также функционирования известных педагогических систем. Осуществленный анализ истории развития философско-педагогической мысли от античной эпохи к современности дал широкий диапазон взглядов, иногда противоречивых, на сущность человеческого счастья, счастья как педагогической категории и пути его достижения.

В результате анализа генезиса проблемы счастья как педагогической категории в истории отечественного образования и воспитания выявлено: гуманистическая идея счастья эволюционировала в процессе развития народной педагогики, нашла глубокое теоретическое обоснование в трудах мыслителей XVIII – начала XX в. (Г. Сковороды, О. Духновича, П. Юркевича, К. Ушинского, Н. Пирогова, Я. Чепиги, С. Русовой и др.), а наиболее глубокий анализ и творческое применение осуществлено выдающимися педагогами-гуманистами XX в. А. Макаренко и В. Сухомлинским.

В диссертации обобщены взгляды ученых и общественных деятелей на развитие идеи педагогического счастья. Акцентируя внимание на сложности проблемы, недостаточности необходимых условий, касающихся ее решения в конкретном историческом периоде, известные мыслители прошлого были единодушны в следующем: вопрос о счастливом ребенке преобразуется в вопрос о счастливом взрослом; педагогическое счастье имеет две органически взаимосвязанные стороны: детское счастье и счастье воспитателя. Каждая из этих сторон характеризуется своей сущностью и конкретными составляющими.

В процессе исследования определена магистральная идея педагогики детского счастья: каждый ребенок имеет свою вершину, и цель всех педагогических усилий учителей и родителей помочь ее достичь, создать необходимые условия для развития природных задатков и наклонностей, воспитать ребенка счастливым. В этом смысл и сущность счастья педагога.

Осуществлен анализ современной психолого-педагогической и методической литературы, соответствующих нормативных документов по вопросам организации и развития национальной системы образования Украины, которые являются актуальными и сегодня в контексте исследуемой проблемы.

В ходе исследования определены составляющие педагогического счастья и раскрыты пути его достижения.

В работе сделаны выводы, согласно которым материалы исследования могут быть творчески использованы в процессе изучения курсов педагогики, истории педагогики, основ педагогического мастерства, при написании дипломных и магистерских работ в педагогических учебных заведениях. Исследовано дальнейшее развитие идеи счастья как

педагогической категории в отечественной психолого-педагогической литературе и практике общеобразовательной школы.

Ключевые слова: счастье, счастье как педагогическая категория, педагогическое счастье, счастье учителя, детское счастье, счастливый ребенок, счастливый учитель.

Niesner V.B. Happiness as a pedagogical category in the history of the national education. – Manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.01. – general pedagogic and the history of pedagogic. – M.P. Dragomanov National Pedagogical University – Kyiv, 2011.

The dissertation is the first endeavor to analyze the development of the problem of happiness as a pedagogical category in the history of the national education.

It specifies the personal contribution of outstanding educators of the target period (XVIII-XXI centuries) to the elaboration of the theoretical foundations of the abovementioned problem, describes the uniqueness of their views on the essence of pedagogical happiness, its components and conditions for reaching it. In the context of the mentioned problem, the experience of the activities of well-known Ukrainian and foreign pedagogical systems is identified and generalized.

The opportunities for the creative application of theoretical inheritance and practical experience of the educators of the past under the new conditions of the national system formation are determined; new tendencies of the development of the idea of pedagogical happiness are outlined. Some suggestions to solve the investigated problem at general comprehension educational institutions of Ukraine are offered.

Key words: happiness, happiness as a pedagogical category, pedagogical happiness, teacher's happiness, child's happiness, happy child, happy teacher.

Підписано до друку 12.01.2011. Формат 60x90 1/32
Папір офсет.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. № 0852.

**Відруковано з оригінал-макета
ПН Жовтий О.О.**

20300, м. Умань вул. Садова, 28
(УДПУ, навчальний корпус № 3, кімн. 112, 327, 328)
Тел. 8 067 77 30 197
8 097 9 467 467

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.

Відруковано на цифровому дублюєаторі Ricoh

